

Важнік С. А. Национальная синтаксическая идиоматика: языковой этикет белорусов. Минск : БГУ, 2025. 223 с. (на белорус.).

Важнік С. А. Нацыянальная сінтаксічная ідыяматыка: моўны этыкет беларусаў. Мінск : БДУ, 2025. 223 с.

Vazhnik S. A. National syntactic idiomatics: Belarusian language etiquette. Minsk : Belarus. State Univ., 2025. 223 p. (in Belarus.).

Выход манаграфіі Сяргея Аляксандравіча Важніка «Нацыянальная сінтаксічная ідыяматыка: моўны этыкет беларусаў» з’яўляецца значнай падзеяй у сучаснай беларусістыцы і сацыякультурнай лінгвістыцы. Праца змяшчае вынікі шматгадовай даследчай і педагогічнай дзейнасці аўтара, сканцэнтраваныя вакол актуальнай і, на жаль, часта маргіналізаванай тэмы – нацыянальнай спецыфікі моўных паводзін і яе лінгвістычных асноў. Аўтар ставіць амбіцыйную мэту і паспяхова яе дасягае: ён не проста апісвае набор этыкетных формул, а бачыць у іх сістэму, якая грунтуецца на глыбокіх сінтаксічных, ідыяматычных і культурных заканамернасцях беларускай мовы. Такі падыход робіць манаграфію не толькі грунтоўнай працай, але і фундаментальным апісальным даведнікам, што вызначае яе навуковую каштоўнасць.

Аўтар уводзіць у выданні (з апорай на працы А. Я. Міхневіча і У. М. Савіцкага) паняцце «нацыянальная сінтаксічная ідыяматыка» (НСІ). Пад ім разумеюцца спецыфічныя для пэўнай мовы мадэлі, канструкцыі, звароты і словазлучэнні (ад свабодных да ўстойлівых і прэцэдэнтных), якія нясуць адбітак нацыянальнага светапогляду і стылю мыслення. Гэта паняцце служыць інструментам для дэканструкцыі стэрэатыпа пра прымітыўнасць ці беднасць беларускага этыкету, дэманструючы яго багацце, сістэмнасць і ўласную логіку, якая не заўсёды супадае з логікай суседніх славянскіх моў.

Беларускі моўны этыкет, нягледзячы на сваю відавочную важнасць для нацыянальнай ідэнтычнасці, да гэтага часу не апісаны комплексна ў навуковай літаратуры. Асобныя яго формулы раскіданы па размоўніках, падручніках і даведніках, што, паводле самога аўтара, і паслужыла імпульсам да даследавання. Такім чынам, манаграфія з’яўляецца фактычна першай спробай сыстэматызаваць, прааналізаваць і тэарэтычна асэнсаваць гэты пласт мовы. Праца запоўніла істотную лакуну не толькі ў беларусістыцы, але і ў сацыялінгвістыцы ўсходне-еўрапейскага рэгіёна.

Значнасць выдання падмацоўвае яе міждысцыплінарны характар. Аўтар па-майстэрску аб’ядноўвае агульную тэарэтычную лінгвістыку (сінтаксіс, фразеалогію, лексікалогію, семасіялогію), сацыялінгвістыку (аналіз моўнай асобы, двухмоўя, моўнай сітуацыі ў Беларусі), культуралогію і этналогію

(вывучэнне нацыянальных мадэлей паводзін, каштоўнасцей арыенціраў і інш.), гісторыю літаратуры і эпісталаграфію (аналіз лістоў класікаў як прэцэдэнтных тэкстаў, што замацоўваюць этыкетныя нормы).

Такі сінтэз дазваляе пераканаўча апісаць феномен беларускага моўнага этыкету з розных бакоў.

Праца з’яўляецца актуальнай у кантэксце моўнай ідэнтычнасці ў Беларусі. Дэталёвы аналіз двух тыпаў моўнай асобы – беларускай моўнай асобы (БМА) і беларускай языковай асобы (БЯЛ) – з’яўляецца ключом да разумення сучаснай камунікатыўнай рэчаіснасці. С. А. Важнік навукова тлумачыць механізмы беларускага двухмоўя, яго ўплыў на маўленчую практыку і, як вынік, на стан этыкету. Гэты падыход мае вялікую важнасць для нацыянальнай педагогікі і культурнай палітыкі, накіраванай на захаванне і развіццё беларускай мовы.

Аўтар манаграфіі выкарыстоўвае апісальны і аналітычны (дэталёвае апісанне этыкетных формул і сітуацый), кантэкстуальны і кампаратыўны (аналіз формул у розных гістарычных і дыялектных кантэкстах, іх параўнанне з рускімі адпаведнікамі, якое праводзіцца вельмі карэктна і тактоўна, без стварэння антаганістычных лінгвістычных мадэлей), статыстычны (наяўнасць фундаментальнай эмпірычнай базы (173 публікацыі)), тэксталагічны і герменеўтычны (глыбокі аналіз эпісталаярнай спадчыны айчынных класікаў (Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча, Уладзіміра Караткевіча і інш.)) метады. Рэпрэзентатыўнасць вывадаў забяспечваецца вельмі шырокай і багатай базай крыніц: ад дыялектнага матэрыялу і інтэрнэт-камунікацыі («нэтыкет») да літаратурных помнікаў і асабістых лістоў.

Манаграфія мае лагічную і збалансаваную структуру.

Ва ўводзінах вызначаюцца праблемнае поле, тэрміналагічны апарат і метадалагічны падыходы. Ужо ў гэтым раздзеле адбываецца асэнсаванне этнакультурнай спецыфікі Беларусі як полікультурнай прасторы.

Раздзел 1 «Моўная асоба – сінтаксіс» з’яўляецца тэарэтычным. Ён прысвечаны канцэпцыі НСІ і моўнай асобы. У ім прадстаўлена пераканаўчае параўнанне БМА і БЯЛ у выглядзе табліцы, якая становіцца своеасаблівай «візітнай карткай» даследавання і наглядна дэманструе складаную сутнасць праблемы.

Раздзел 2 «Этыкетныя сітуацыі» – самая аб’ёмная і практыка-арыентаваная частка выдання. Аўтар дэталёва разглядае мноства этыкетных сітуацый: вітанне і развітанне, просьбу і падзяку, згоду і нязгоду, выбачэнне, камплімент, святочныя пажаданні і амуРНую камунікацыю. С. А. Важнік не проста пералічвае формулы, а раскрывае іх семантыку, ступень афіцыйнасці, умоўнасці ўжывання і, што

асабліва важна, іх ідыяматычную (сінтаксічную) прыроду ў межах НСІ. Падраздзел пра камплімент (2.9–2.11) вылучаецца глыбінёй, у ім праводзіцца культурна-гістарычны экскурс.

Раздзел 3 «Эпістальны этыкет беларусаў» з’яўляецца выдатнай ілюстрацыяй «матэрыялізацыі» НСІ ў пісьмовых практыках. Аналіз лістоў, напісаных у перыяд са старадаўніх часоў да XX ст., паказвае эвалюцыю і ўстойлівасць норм, ролю пісьменнікаў-класікаў у іх фарміраванні.

У заключэнні абагульняюцца асноўныя ідэі, падкрэсліваецца, што беларуская мова мае багаты арсенал этыкетных сродкаў. Ужыванне цытаты пра «гоман векавога бору» з твора Максіма Лужаніна стварае надзвычай моцны вобразны фінал, які заклікае чытача не толькі да акадэмічнага вывучэння, але і актыўнага асваення мовы.

Такім чынам, структура выдання адпавядае прынцыпу «ад агульнага (тэорыя) да прыватнага (канкрэтныя сітуацыі) і зноў да агульнага», што робіць працу лёгкай для ўспрымання.

Цэнтральным паняццем манаграфіі выступае НСІ. С. А. Важнік паспяхова пераадольвае традыцыйнае вузкае разуменне ідыяматыкі як фразеалогіі і бліскуча пашырае яе на ўвесь спектр нацыянальна спецыфічных сінтаксічных мадэлей. Гэты падыход дазваляе ўключыць у поле даследавання не толькі ўстойлівыя звароты («*калі ласка!*», «*дай Божа!*»), але і, напрыклад, спецыфічныя канструкцыі просьбы, загаду ці звароту, якія могуць быць свабоднымі з пункту гледжання лексікі, але ідыяматычнымі з пункту гледжання іх пабудовы і выкарыстання ў беларускай мове. Такім чынам, мова разглядаецца як цэласная сістэма, дзе сінтаксіс з’яўляецца «носьбітам» культурнага кода.

Аўтар абгрунтавана адстойвае тэрмін «моўны этыкет», супрацьпастаўляючы яго больш вузкім паняццям «маўленчы этыкет» і «вербальны этыкет». Ён падкрэслівае, што менавіта мова (як сістэма) стварае і задае этыкетныя нормы, таму яны з’яўляюцца перш за ўсё моўнымі, а не проста маўленчымі. На гэты тэарэтычны пункт неабходна звярнуць увагу, паколькі ён дазваляе лічыць статус даследавання і фундаментальна-тэарэтычным, і сістэмна-лінгвістычным, і прыкладным.

Дыхатамія БМА і БЯЛ – гэта, бясспрэчна, самая яркая і найбольш дыскусійная частка тэорыі аўтара, прыдатная для сацыялінгвістычнай дыягностыкі. С. А. Важнік не абмяжоўваецца проста канстатацыяй «размаўляе па-беларуску» або «размаўляе па-руску». Ён вылучае цэлы комплекс прымет: дамінантная мова (актыўнае валоданне або пасіў); мова культуры і камунікацыі, што вызначае светапогляд і штодзённыя практыкі; мова сям’і, школы, асяроддзя, што ўказвае на сацыялізацыю. Такі падыход дазваляе зразумець, чаму чалавек, які разумее беларускую мову (БЯЛ), можа мець цяжкасці ў яе

актыўным выкарыстанні: яму не хапае не слоўнікавага запasu, а менавіта прадуктыўнага ўзроўню валодання – аўтаматызаванай здольнасці ствараць тэксты і выкарыстоўваць складаныя сінтаксічныя і ідыяматычныя мадэлі. Гэта навуковае тлумачэнне падаецца асабліва каштоўным для педагогікі і лінгвадыдактыкі.

У заключэнні аўтар паказвае, што нацыянальны код мыслення, які праяўляецца ў этыкеце, грунтуецца на ўніверсальных семіятычных апазіцыях. Аднак для беларускай традыцыі асаблівае значэнне маюць апазіцыі «свой – чужы» і «цёплы – халодны» на восі пачуццяў. Менавіта яны, на думку С. А. Важніка, робяць беларускі этыкет больш «мяккім, далікатным і цёплым» у параўнанні з рускім, дзе важнае значэнне мае вертыкальная іерархічная вось («верх – ніз»). Гэта смелая і новая гіпотэза грунтуецца на лінгвістычным матэрыяле і прапануе глыбокае культурнае тлумачэнне.

Варта адзначыць, што мова манаграфіі па-навуковаму дакладная, але пры гэтым жывая і даступная. Аўтар пазбягае залішняй акадэмічнасці, што робіць працу цікавай не толькі для спецыялістаў, але і для шырокай адукаванай аўдыторыі. Цытаванне лістоў класікаў, выкарыстанне дыялектных прыкладаў, рэфлексія наконт уласнага педагогічнага вопыту надзвычай ажыўляюць тэкст.

Бібліяграфія паказвае фундаментальную прапрацаванасць тэмы. У спіс, які змяшчаецца на 13 старонках, уваходзяць як класічныя працы па лінгвістыцы, так і сучасныя даследаванні. Выданне запрашае чытача асэнсаваць многія актуальныя пытанні: 1) пашырэнне корпусу сучасных моўных даных (сацсеткі, блогі, сучасная літаратура); 2) правядзенне параўнальнага аналізу беларускай НСІ з НСІ іншых славянскіх і неславянскіх моў; 3) даследаванне ўплыву лічбавай камунікацыі на моўны этыкет і ідыяматыку; 4) распрацоўка практычных рэкамендацый па выкладанні НСІ ў школах і ўстановах вышэйшай адукацыі.

Манаграфія С. А. Важніка «Нацыянальная сінтаксічная ідыяматыка: моўны этыкет беларусаў» – гэта фундаментальная, інавацыйная і вельмі своєчасная праца. Яна робіць істотны ўклад у развіццё беларусістыкі, прапануючы новы тэарэтычны інструмент (НСІ) для аналізу нацыянальнай спецыфікі мовы. Аўтар паспяхова даказвае, што беларускі моўны этыкет – гэта не набор рэліктавых ці забытых зваротаў, а жывая, складаная і лагічная сістэма, глыбока ўкаранёная ў нацыянальную культуру і менталітэт. Праца мае вялікую практычную каштоўнасць. Яна можа стаць асновай для стварэння падручнікаў і дапаможнікаў па беларускім моўным этыкеце, распрацоўкі спецкурсаў для студэнтаў-філолагаў, журналістаў, педагогаў, павышэння моўнай культуры грамадства, а таксама звярнуць увагу на прыгажосць і дакладнасць нацыянальных камунікатыўных мадэлей,

паспрыяць прыняццю асэнсаваных рашэнняў у сферы моўнай палітыкі і адукацыі, асабліва ў кантэксце падтрымкі рэальнага нацыянальнага двухмоўя.

Навуковая вартасць працы заключаецца ў сінтэзе лінгвістычнага, сацыялагічнага і культурнага падходаў, ва ўвядзенні новых паняццяў і правядзенні глыбокага аналізу матэрыялу, які ахоплівае як гістарычныя тэксты, так і сучасную камунікацыю.

Манаграфія рэкамендуецца да шырокага распаўсюджвання сярод навукоўцаў-філолагаў, сацыялінгвістаў, культуролагаў, выкладчыкаў і студэнтаў устаноў вышэйшай адукацыі, а таксама ўсіх, хто

цікавіцца беларускай мовай, культурай і праблемамі нацыянальнай ідэнтычнасці. У гэтай працы С. А. Важнік не толькі падрабязна разглядае прадмет даследавання, але і скіроўвае да шырокіх грамадскіх дыскусій, чым заслугоўвае высокую навуковую і грамадскую ацэнку. Выданне з’яўляецца фундаментальным інавацыйным даследаваннем, якое ўносіць значны ўклад у развіццё беларускай лінгвістыкі, актуалізуе пытанне захавання нацыянальнай моўнай культуры.

Г. К. Чахоўскі¹

¹Георгий Константинович Чеховский – кандидат филологических наук, доцент; заведующий кафедрой белорусского языкознания филологического факультета Белорусского государственного университета.

Георгій Канстанцінавіч Чахоўскі – кандыдат філалагічных навук, дацэнт; загадчык кафедры беларускага мовазнаўства філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Georgy K. Chahouski, PhD (philology), docent; head of the department of Belarusian linguistics, faculty of philology, Belarusian State University.

E-mail: chekhovskyGK@bsu.by